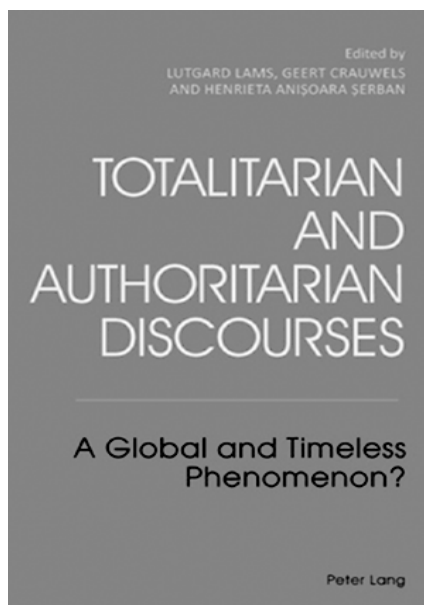

CĂRȚI ÎN DEZBATERE

TOTALITARISM ȘI AUTORITARISM: DISCURSURI ȘI METADISCURSURI

LORENA STUPARU

După cum se menționează în introducerea editorilor, al căror dialog, la care au participat de-a lungul anilor și alți autori ai volumului, a fost facilitat de schimburile interacademice între Academia Română, Academia Belgiană de Arte și Științe și Fondul Belgian pentru Cercetare Științifică (FWO) – această carte își propune să analizeze discursurile *totalitar* și *autoritar* dintr-o perspectivă mai largă decât aceea a lucrărilor academice consacrate acestui aspect.

În acest sens, lucrarea oferă o perspectivă în care sunt evaluate caracteristicile, asemănările și deosebirile, tendințele și consecințele discursurilor totalitare sau autoritare din Cuba, din fostele Republica Democrată Germană și Germania Nazistă, din Coreea de Nord, Filipine, China, din fosta Iugoslavie, din Lituania, Birmania, România și Tunisia. Privitor la aspectele metodologice și distincțiile conceptuale, precum acelea dintre

Rev. Șt. Pol. Rel. Int., XI, 4, pp. 91–96, București, 2014.

limbaj și discurs, pe de o parte, și discurs totalitar și discurs autoritar pe de alta, coordonatorii consideră că atât din capitolele teoretice cât și din acelea aplicate reies câteva trăsături comune ale discursului totalitar dincolo de culturi, arii geografice și perioade istorice (regim fascist, nazist, stalinist, militar, legea marțială), și anume: pierderea subiectivității și înstrăinarea individului, cultul personalității și mistificarea liderilor naționali, caracterul normativ al discursului dominant și demonizarea vocilor disonante, artificialitatea limbajului (*limba de lemn*), acceptarea limbajului ideologic drept natural. Metodologiile utilizate de autori provin din discipline precum lingvistica, sociologia și știința politică, analiza textuală și contextuală a complexului cognitiv al puterii. Este invocată Slavoj Žižek cu observația că în discursul totalitar se face trecerea de la limbaj ca discurs și legătură socială la limbaj ca instrument pur, implicând construcția realității și falsificarea trecutului, a prezentului și a viitorului, dihotomizarea, inventarea unor mituri noi.

O altă constatare privitoare la acest fenomen în care se intersectează sfera lingvisticii cu sfera politicii este aceea că discursul autoritar este o specie a discursului totalitar și că în mod paradoxal acesta își proclamă validitatea universală, simultan cu unicitatea autodeclarată, emancipată de aspectele geografice, problemele istorice sau regimurile politice. O altă observație importantă este aceea că discursul totalitar instaurează un fel de republicanism civic radical și monstruos din care lipsesc drepturile individuale și în care abundă îndatoririle publice personale. Potrivit cercetărilor autorilor acestui volum, specificul discursului totalitar în regimurile autoritare urmărește consolidarea cultului puterii autoritare centralizate sau a celeia militare, ca tip de cult al personalității care remodelează atât istoria națională, cât și societatea în ansamblu, potrivit unei viziuni autoritare.

Intitulat „Argument teoretic. Discursul totalitar: noua societate tip «Albă ca Zăpada» oglindită discursiv în lemn“ („Theoretical Argument. Totalitarian Discourse: The *New Snow White/Society in the Discursive Wooden Mirror*“) studiul Henrietei Anișoara Șerban deschide seria consistentelor contribuții la acest volum. În spiritul accepțiunii adoptate în *Introducere* la care se adaugă observația hegeliană a lui Žižek legată de pretenția de a reprezenta „întruparea directă a Rațiunii istorice“, autoarea notează că discursul totalitar este prezent în fiecare aspect al societății, de la arhitectură și instituții, până la codul vestimentar. Cât privește discursul oficial din țările cu regim militar autoritar, totalitarismul apare prin metonomie, într-o manieră hegemonică. În prezentarea problemei trăirii distopiei, pe filiera lui Žižek, Henrieta Șerban consemnează că regimurile totalitare tratează oamenii reali ca entități virtuale, ca materii prime care trebuie transformate. O referință precum lucrarea lui Alexander Zinoviev *Homo Sovieticus* permite completarea accepțiunii discursului totalitar cu conotația manipulării în direcția cultivării unui simptom al fricii și vinovăției. Analizând dimensiunea discursului totalitar drept cauză și efect al crizei și al războiului (în cazul nazismului, fascismului și stalinismului), Henrieta Șerban notează împreună cu Hannah Arendt colapsul moralității în cadrul statelor totalitare, mai precis faptul că nivelul etic al societății rămâne la discreția statului totalitar, ceea ce exprimă „o periculoasă mișcare legitimatoră“. La toate acestea se adaugă observația concluzivă că limba de lemn care pretinde a instaura o nouă vorbire și gândirea duală sunt etichete ale acelorași caracteristici fundamentale ale discursului totalitar.

Lucrarea este structurată în trei părți referitoare la „Creație – Identitate și Memorii“ („Part I. Creation – Identity and Memories“), „Comunicarea de masă și discursul oficial“ („Part II. Mass Communication and Official Discourse“), respectiv „Structuri ale puterii – Politică și adevăr“ („Part III. Power Structures – Politics and Truth“).

Prima parte cuprinde studii semnate de Victor Răzvan Pantelimon („Uz și abuz ale mitului lui Che Guevara în discursul politic cubanez“ – „Uses and Abuses of Che Guevara’s Myth in Political Cuban Discourse“), Geert Crauwels („Eul și personalitatea socialistă: Chestionarea unui concept ideologic în discursul literar autobiografic în fosta RDG“ – „The I and the Socialist Personality: The Questioning of an Ideological Concept in Post-GDR Literary Autobiographical Discourse“), Arvi Sepp („Totalitarism și performativitate: Limbajul redempționist al național-socialismului în poezia nazistă“ – „Totalitarian and Performativity: The Redemptive Language of National Socialism in Nazi Poetry“), Soonhee Fraysse-Kim („Construindu-i pe Ei și pe Noi în Coreea de Nord“ – „Constructing Them and Us in North Korea“). Folosind metodele analizei discursive și imagistice, ale istoriei și ale politicii comparate, Răzvan Pantelimon arată că actuala imagine a lui Che Guevara în discursul politic cubanez este una idealizată și declarativă care adesea intră în contradicție cu ideile și gândirea politică ale lui Guevara însuși.

Întrebarea centrală a studiului lui Geert Crauwels este dacă și cum subiectul autobiografic din fosta RDG a reușit să se elibereze din strânsoarea de lungă durată în această plasă discursivă și dacă simpla distanță în timp este suficientă pentru a lua o distanță critică de fostul sine ca o construcție discursivă sau este acesta capabil să-și revendice în contul unei vieți retrospective singularitatea unui Eu socializat anterior. Tema studiului lui Arvi Sepp este aceea a rolului ideologic al poezilor în aparatul de propagandă al celui de al Treilea Reich, slăvit de aceștia într-o manieră liturgică. Soonhee Fraysse-Kim stabilește conexiuni între constructele ideologice și rolul central al conducătorului, subliniind rolul discursului totalitar în intimidarea și atitudinea de supunere oarbă a cetățenilor față de conducător.

În partea a doua se regăsesc studii semnate de Jorge V. Tigno și Jean Encinas Franco („Limbajul dictaturii în Filipine: Marcos și legea marțială“ – „The Language of Dictatorship in the Philippines: Marcos and Martial Law“), Lutgard Lams („Strategii ale construcției înțelesului simbolic în discursul oficial chinez“ – „Strategies of Symbolic Meaning Construction in Chinese Official Discourse“), Ivana Dobrivocevice („De la eliberatori la răufăcători: transformarea imaginii soldatului sovietic în presa iugoslavă (1945-1953)“ – „From Liberators to Villains: The Transformation of the Image of Soviet Soldier in the Yugoslav Press (1945-1953)“), Rūta Petrauskaitė („Patosul presei sovietice“ – „The Pathos of the Soviet Press“). În studiul „Limbajul dictaturii în Filipine: Marcos și legea marțială“ autorii arată că limbajul autocrației în Filipine în regimul Marcos poate fi descris ca unul care trădează ostilitate față de politica tradițională, față de politicieni și partide și instituțiile democratice, fiind un discurs atipic printre altele proprii regimurilor autocrate. Lutgard Lams este prezentă în volum cu un studiu în care pe baza unei riguroase analize de text priveitoare la evenimente de importanță majoră deopotrivă istorică și politică în intervalul 1997-2005 și urmărind strategiile construcției sensului simbolic pe baza unui demers hermeneutic de adâncime a cercetării ideologiei, ajunge la concluzia că multe trăsături definitorii ale fostului discurs comunist apar încă drept valide în China de azi. O altă caracteristică decriptată de Lutgard Lams apare în contextul măsurilor luate de putere în vederea reglementării aspectelor formale ale limbajului utilizat, în ciuda cenzurării continue a presei și a căutării hegemoniei vocii oficiale în mijlocul creșterii tensiunii dintre vocile dominante și acelea disonante. Studiul semnat de Ivana Dobrivocevice compară perioada în care presa iugoslavă scria despre generalii și ofițerii sovietici în termeni superlativi, descriindu-i ca eroi și supraomeni și în consecință armata sovietică era per-

cepută de cetățenii care trebuiau convinși de justetea tuturor măsurilor luate după modelul sovietic ca una dintre cele mai democratice, cu aceea în care (după 1948), brusc, aceleași personaje portretizate atât de atrăgător devin hoarde invadatoare, imorale și lașe, hoți mărunți și alcoolici decadenti. Este o dovadă grăitoare despre puterea discursului ale cărui excese direcționate în sensuri opuse îl transformă în discurs totalitar. Textul semnat de Rūta Petrauskaitė se referă la lexiconul și frazeologia cotidienele lituaniene așa cum s-au dezvoltat acestea de-a lungul a cinci decenii de putere sovietică. Potrivit acestei analize, specificul clișeele discursului totalitar oficial lituanian reflectă o direcție mai puțin explicită a ideologiei marxiste, cel mai proeminent model fiind acela al limbajului prefabricat al discursului sovietic.

În partea a treia sunt grupați autori precum Ko Ko Thett („Mitul caracterului indispensabil al armatei în cultura politică birmaneză: Discursul totalitar în statul Myanmar“ – „The Myth of the Indispensability of the Military in Burmese Political Culture: Totalitarian Discourse in the State of Myanmar“), Viorella Manolache („Discursul totalitar și regula lui 'Anti -'“ – „Totalitarian Discourse and the Rule of 'Anti -'“), Abdenbi Sarroukh („Unele aspecte ale discursului totalitar din Tunisia lui Ben Ali“ – „Some Aspects of Totalitarian Discourse in Ben Ali's Tunisia“). Ko Ko Thett arată cum mitul caracterului indispensabil al armatei în cultura politică birmaneză este fabricat de un discurs totalitar specific unui stat autoritar aflat în criză constituțională și bazat pe sentimente ultra-naționaliste și rasiste. Studiul Viorelei Manolache pornește de la ipoteza că în România comunismul a reprezentat un discurs al modernității informat de conceptul de simulacru. Discursul comunist românesc, prin intermediul fabricării ideologice a sensului, se referă la *homo ideologicus* în care se regăsește *homo sovieticus* portretizat de Zinoviev. Abdenbi Sarroukh analizează o selecție a discursurilor regimului totalitar tunisian pentru a arăta cât de îndepărtat de realitate este acesta, fiind utilizat pentru a construi un mit servind deopotrivă la promovarea intereselor naționale și a mecanismelor de coerciție și represiune.

Potrivit premiselor asumate și specificate în *Introducere*, coordonatorii au urmărit pe de o parte, să prezinte și să exemplifice discursurile totalitar și autoritar subliniind diferențele dintre ele și au reușit pe deplin acest lucru.

Este bine să se specifice (așa cum o fac autorii *Introducerii*) că aceste tipuri de discurs nu sunt specifice numai regimurilor totalitare și autoritare. Democrația are propriul ei discurs totalitar și propria ei limbă de lemn uniformizatoare și dezindividualizatoare, nemaivorbind de „aroganța“ impunerii drepturilor omului cum se exprima Elaine Pagels și de o folosire instrumentalizată și din ce în ce mai săracă stilistic a unei noi limbi de lemn, și este meritul cărții că atrage atenția (fie și indirect) asupra acestui fenomen de alienare în care nu se regăsește distincția snobismului, ci pragmatismul discursului la modă.

Lucrarea se încheie cu prezentarea contributorilor și cu un *Index* de concepte și nume, ceea ce reflectă un salutar efort creator al coordonatorilor.

Prin contribuțiile și prin munca editorilor cartea a reușit să își ducă la bun sfârșit scopurile propuse într-o manieră deopotrivă substanțială și originală care deschide totodată posibilitatea continuării și aprofundării cercetării acestui subiect de o certă actualitate în lumea contemporană.

**DISCURSUL TOTALITAR.
CARACTERISTICI ȘI STRUCTURI UNIVERSALE**

RUXANDRA IORDACHE

Lucrarea *Totalitarian and Authoritarian Discourses. A Global and Timeless Phenomenon?*, editată de Lutgard Lams, Geert Crauwels și Henrieta Anișoara Șerban [Discursurile totalitare și autoritariste. Un fenomen global situat înafara timpului?] este o realizare interdisciplinară care argumentează teza universalității discursurilor totalitare sau de tip totalitar.

Argumentul teoretic „Totalitarian Discourse: The New Snow White/Society in the Discursive Wooden Mirror [Discursul totalitar: noua societate tip «Albă ca Zăpada» oglindită discursiv în lemn]“, semnat de Henrieta Șerban, își găsește o ilustrare detaliată în studiile de caz care abordează situația discursului totalitar sau autoritarist, sau a unor aspecte ce țin de acestea, în diverse țări și în diverse momente în timp, ceea ce face volumul și mai convingător. Astfel, Răzvan V. Pantelimon abordează mitul lui Che Guevara în discursul politic cubanez, Geert Crauwels analizează discursul literar autobiografic ca discurs totalitar, Arvi Sepp discută poezia nazistă, Soonhee Fraysse-Kim discursul totalitar nord coreean, Jorge V. Tigno și Jean Encinas Franco investighează discursul dictatorial din Philipine, Lutgard Lams evaluează construcția simbolică a discursului chinez contemporan, discursul mistificator despre soldatul sovietic în presa iugoslavă este investigat de Ivana Dobrivojevice, patorul presei sovietice este prezentat de Rîta Marcinkeviëienë, mitul indispensabilității militare în cultura politică birmaneză abordat de Ko Ko Thett, discursul totalitar și regula lui anti – în România ceaușistă de Viorella Manolache, iar aspectele caracteristice ale discursului totalitar în Tunisia lui Ben Ali sunt analizate de Abdenbi Sarroukh. Prin aceste studii de caz se confirmă caracteristicile din argumentul teoretic, elaborat cu mare precizie în analiza teoretică de Henrieta Șerban, în diverse spații și perioade de timp, până în contemporaneitate, și se depășește astfel clasificarea consacrată în literatura temei, limitantă din punct de vedere conceptual: discurs fascist, nazist, comunist și postcomunist.

O altă deschidere conceptuală a lucrării este evitarea structurării cronologice sau pe criterii combinate, istorico-geografice, a volumului. Discursul totalitar este abordat în cele trei părți ale lucrării din perspectiva a trei dimensiuni caracteristice acestui discurs, evidențiate clar în argumentul teoretic al Henrietei Șerban: puterea de a crea identități și amintiri, în prima parte a volumului, prin capitolele semnate de Pantelimon, Crauwels, Sepp și Soonhee Fraysse-Kim; apoi, în partea a doua atenția este îndreptată spre influența discursului totalitar prin și asupra mass media (analizată în lucrările lui Jorge V. Tigno și Jean Encinas Franco, Lutgard Lams, Ivana Dobrivojevice, Rîta Marcinkeviëienë); și, în partea a treia, avem rolul discursului totalitar în reificarea structurilor de putere și a relației dintre politică și adevăr (Ko Ko Thett, Viorella Manolache, Abdenbi Sarroukh).

Tentația totalitarismului (sau autoritarismului, ca formă a primului regim, dar cu o putere transformativă mai limitată decât în totalitarism și cu o prezență apăsătoare dar nu atotcuprinzătoare asupra societății) este reală. Prezența discursurilor care identifică dușmani sau „topesc“ subiectivitatea și alteritatea individului sau devin vehicul pentru cultul personalității sau pentru transformarea liderilor naționali în mituri, sau cele care demonizează vocile disonante, totul într-un limbaj ideologic, ambiguu, greoi și artificial (*langue de bois*) ce tinde să înlocuiască limba naturală, sunt indicii pentru supraviețuirea cu succes a discursului totalitar. În 1976, apărea o altă lucrare, *La tentation totalitaire* de Jean-

François Revel, care investigă apetența individului pentru totalitarism și apetența stângii occidentale chiar pentru „visurile“ socialismului puternic, cel puțin, dacă nu ceva mai radical. În 2009, tot în spațiul francez și sub același titlu, completat însă de ideea unui eseu asupra totalitarismelor transcendentei, Jacques Pons susține teza violenței care se susține prin religios. Lucrarea editată de Lutgard Lams, Geert Crauwels și Henrieta Anișoara Șerban nu are numai meritul de a evidenția dimensiunea religioasă a manipulării discursive totalitare, a liderului suprem sau milenarismul paradoxal al societății totalitare, de asemenea aparent în discurs, ci și meritul de a susține ideea universalității și a relativei independențe de anumite spații geografice sau de repere temporale fixe, clar delimitate. Această idee nu implică lipsa diferențierilor de la caz la caz, ci subliniază similaritățile izbitoare și profunde dincolo de diferențierile generate de cultură sau de limba naturală. Între aceste similarități, interesant este argumentul particularismului ridicat de aceste regimuri totalitare, văzut ca o pavăză împotriva criticilor regimului care sunt mereu respinse prin lipsa de acces a acestor critici la toate subtilitățile limbii, culturii sau istoriei.

Universalitatea discursurilor totalitare sau de tip totalitar este identificabilă și în demersurile de deghizare în discursul populist sau în cel xenofob, sau în standardele duble, atât de adânc înrădăcinate în mileniul trei. Prin urmare, dacă acceptăm această perspectivă, studiul discursului totalitar este real și relevant, și se susține în prim-planul cercetării contemporane ca fundament pentru cercetarea comparativă a caracteristicilor și transformărilor din discursul politic de astăzi în Europa și dincolo de zona europeană, în întreaga lume, lărgind sfera investigației dincolo de chestiunile legate de propagandă și manipulare, selectând și analizând manipularea individului, a instituțiilor și până la urmă a întregii societăți prin prisma manipulărilor discursive și pornind de la acestea, pentru a observa schimbările dramatice în profunzimea socialității, a țesăturii sociale și a naturii individului.

De fapt, înțelegem din acest volum care contribuie într-un mod important la domeniul pragmaticii lingvistice aplicate discursului totalitar, precum și la filosofia politică a discursului totalitar, cum se legitimează toate aceste regimuri prin discursul despre „viitorul luminos“, care este în mod paradoxal deja prezent, și prin totala emancipare de trecutul insuficient de „luminat“ din punct de vedere ideologic, și astfel „înapoiat“, precum și printr-o emancipare față de valorile și simbolurile culturale așa-zis „inadecvate“ ale trecutului. Artificialitatea discursivă generează o societate „artificializată“, formată din membri „artificializați“ ai societății, care, desigur, poate fi situată oriunde și oricând.